

محیط مساعد کسب و کار، پیش نیاز توسعه کارآفرینی در ایران

محمود احمدپور داریانی *

علی داوری **

قاسم رمضانپور نرگسی ***

چکیده

تجارب توسعه کشورها و مطالعات نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی نشان می‌دهد که محیط کسب و کار، بر توسعه کارآفرینی تأثیر مستقیم دارد. محیط نامساعد کسب و کار، شرکت‌های کوچک و متوسط و کارآفرینان را در مقایسه با شرکت‌های بزرگ در معرض مشکلات بیشتر قرار می‌دهد. بر این اساس، اخیراً توجه به محیط کسب و کار به عنوان یکی از پیش‌نیازهای توسعه کارآفرینی مطرح شده است. به دلیل اهمیت محیط کسب و کار، هر ساله گزارش‌های متعدد بین‌المللی در زمینه رتبه‌بندی محیط کسب و کار کشورها

* استادیار دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران

** دانشجوی دوره دکتری مدیریت دولتی دانشگاه علامه طباطبایی و نویسنده مسؤل (alidavari2010@yahoo.com)

*** دانشجوی دوره دکتری مدیریت دانشگاه تهران و عضو هیأت علمی سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران

تاریخ پذیرش: ۸۹/۸/۹

تاریخ دریافت: ۸۸/۱۱/۱۲

منتشر می‌شود. این پژوهش با هدف ارزیابی محیط کسب و کار به عنوان پیش نیاز توسعه کارآفرینی، از دیدگاه کارشناسان داخلی انجام شده است. در این پژوهش بعد از بررسی الگوهای گوناگون محیط کسب و کار، الگوی سهولت کسب و کار بانک جهانی به عنوان الگوی مبنا انتخاب شد. سپس در چارچوب پژوهشی توصیفی - پیمایشی دیدگاه ۱۰۱ کارشناس بررسی شد. نتایج این پژوهش نشان داد محیط کسب و کار کشور از نظر کارشناسان داخلی نامساعد و نامطلوب است. نتایج این پژوهش با رتبه بندی الگوی بانک جهانی و سایر الگوهای محیط کسب و کار هم‌گرایی دارد.

واژگان کلیدی: محیط (فضای) کسب و کار، توسعه کارآفرینی، بانک جهانی

مقدمه

دستور^۱ اقتصاددان معروف پرویی، علت توسعه نیافتگی و تفاوت کشورهای در حال توسعه با توسعه یافته را تنها در این نکته می‌داند که مردم فقیر این کشورها محصول دارند، ولی سند فروش رسمی ندارند. کسب و کار و دارایی دارند، اما فاقد شخصیت حقوقی هستند. دستور و همکارانش نشان دادند در پرو، تأسیس یک کارگاه خیاطی دارای مجوزهای قانونی لازم به ۱۲۳۱ مرحله اداری و ۲۸۹ روز زمان نیاز دارد. در نتیجه افراد ترجیح می‌دهند که به جای ثبت رسمی، به صورت زیرزمینی و غیر رسمی کار کنند. به بیان دیگر براساس نظریه دستور موانع نظام اداری در کشورهای در حال توسعه، بخش خصوصی را به اقتصاد زیرزمینی، غیر رسمی و غیرمولد سوق می‌دهد. تولیدکنندگان در برابر رقبای خارجی شکست می‌خورند. در واقع نظام اداری عامل بخش عمده ای از این مشکلات است. در حالی که با روان سازی نظام اداری می‌توان حداقل بخشی از صاحبان کسب و کارهای بخش غیر رسمی را ارتقا داد و گامی در جهت کاهش فقر آنها برداشت.

در کشورهای مختلف به منظور توسعه اقتصادی و ارتقای بخش خصوصی (از

جمله شرکت‌های کوچک و متوسط و کارآفرینی) از دو رویکرد کلی استفاده می‌شود: روش نخست، خصوصی سازی و روش دوم، رفع موانع پیش روی بخش خصوصی یا بهبود محیط (فضای) کسب و کار^۱ است (Dyck, 2000). روسیه و کشورهای اروپای شرقی، در جهت بهبود وضعیت اقتصادی خود استراتژی خصوصی سازی و چین، استراتژی بهبود محیط کسب و کار را انتخاب کرد. چین، در طول سه دهه بدون خصوصی سازی و تنها با فراهم نمودن محیط مناسب برای بخش خصوصی، سهم بخش خصوصی در اقتصاد را از کمتر از ۲۰٪ در پایان دهه ۱۹۷۰ به بیش از ۷۰٪ در سال ۲۰۰۴ افزایش داده است. ولی اکثر کشورهای اروپای شرقی و روسیه، با تکیه بر سیاست خصوصی سازی توانستند در کمتر از چهار سال سهم بخش خصوصی را به بیش از ۸۰٪ افزایش دهند. اما خصوصی سازی در این کشورها به فاجعه اقتصادی منجر شده است و استراتژی بهبود محیط کسب و کار در چین به معجزه اقتصادی انجامید. امروزه با توجه به دیدگاه‌های دسوتو و تجارب کشورها، برخی نهادهای بین‌المللی (مانند بانک جهانی) و محققان بر این باورند که رفع موانع بخش خصوصی یا همان بهبود محیط کسب و کار باید جایگزین خصوصی سازی شود. اگر در ابتدای دهه ۱۹۸۰، نظریه پردازان و سیاست‌گذاران اقتصادی بر خصوصی سازی تاکید داشتند، از اواخر دهه ۱۹۹۰ بهبود محیط کسب و کار مورد توجه قرار گرفته است (میدری و قودجانی، ۱۳۸۷). بر این اساس در دهه‌های اخیر گزارش‌های بین‌المللی مختلفی در زمینه رتبه بندی محیط کسب و کار کشورها به صورت سالانه منتشر می‌شود.

بررسی بانک جهانی از داده‌های ۹۶ کشور نشان می‌دهد که بین کارآفرینی و پیش نیازهای محیط قانونی، سهولت دسترسی به منابع مالی و غیره رابطه وجود دارد. به بیان دیگر محیط کسب و کار بر نرخ کارآفرینی تأثیر مستقیم دارد. یعنی اگر دولت‌ها موانع قانونی شروع کسب و کارها را کاهش دهند، حجم فعالیت‌های کارآفرینانه رسمی افزایش می‌یابد (Klapper, 2006).

در سال های اخیر با افزایش توجه سیاست گذاران کشور به موضوع کارآفرینی، زمینه مناسبی برای بروز کارآفرینی، با هدف توسعه اقتصادی کشور فراهم شده است و تلاش هایی در جهت خصوصی سازی^۱ و توسعه کارآفرینی^۲ انجام شده است، ولی در عمل در زمینه دستاوردهای این تلاش ها، دغدغه ها و نگرانی هایی وجود دارد.

با توجه به نتایج بررسی بانک جهانی از توسعه کارآفرینی در ۹۶ کشور جهان و هم چنین تجارب اروپای شرقی و چین، شاید بتوان گفت محیط کسب و کار به عنوان پیش نیاز توسعه کارآفرینی، از جمله موانع رشد کارآفرینی در ایران محسوب می شود. این پژوهش با هدف بررسی توسعه کارآفرینی از منظر پیش نیازهای آن، با معرفی چند الگوی محیط کسب و کار، سنجش محیط کسب و کار کشور از دیدگاه متخصصان داخلی را مورد توجه قرار داده است. سؤال های اصلی پژوهش عبارتند از:

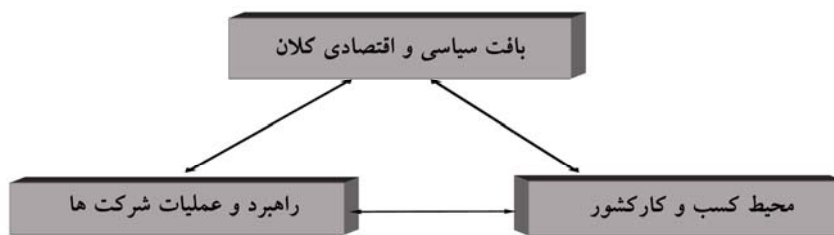
- ۱) آیا از دیدگاه کارشناسان داخلی، شاخص های ده گانه محیط کسب و کار بانک جهانی در سطح مناسب و پیش برنده ای هستند؟
- ۲) آیا از دیدگاه کارشناسان داخلی، میانگین (میزان اهمیت) شاخص های ده گانه محیط کسب و کار بانک جهانی با یکدیگر تفاوت معنادار دارند؟
- ۳) آیا دیدگاه کارشناسان داخلی با نتایج ارزیابی شاخص های ده گانه محیط کسب و کار بانک جهانی (سال ۲۰۱۰) در مورد ایران به صورت تقریبی سازگاری و همگرایی دارد؟

مبانی نظری پژوهش

موفقیت شرکت ها تابعی است از سه عامل به هم مرتبط: بافت سیاسی و اقتصادی در سطح کلان^۳ هر کشور، محیط کسب و کار آن و راهبرد و عملیات شرکت ها^۴. ارتباط این سه عامل به صورت دو طرفه (از بالا به پایین و از پایین به

1- Privatization
2- Entrepreneurship Development
3- Macroeconomic and political context
4- Strategy and operation of companies

بالا) است (Roland & Porter, 2000). از بالا به پایین، بافت سیاسی و اقتصادی بستر ساز بوده، محیط کسب و کار فضای بهره‌وری و محیط رقابت شرکت‌ها را بهبود می‌بخشد، استراتژی و عملیات شرکت‌ها مناسبات داخلی و یا ثبات برای رشد بهره‌وری شرکت‌ها را فراهم می‌سازد. از پایین به بالا نیز بهره‌وری و کارآئی مناسب شرکت‌ها موجب افزایش درآمد و رشد مالیات‌ها گردیده و با تأمین منابع مالی به دولت یاری می‌رساند. بهبود فضای کسب و کار نیز به بهبود نهادهای سیاسی و اقتصادی کمک می‌کند. از سوی دیگر ضعف در محیط کسب و کار کشور، فرایند تولید و سیاست‌گذاری اقتصادی را به هم می‌ریزد و موجب بازدارندگی تولید می‌شود (Porter, 2009).

شکل ۱. عوامل اثرگذار بر موفقیت شرکت‌ها

منبع: (Roland & Porter, 2000)

محیط کسب و کار به مفهوم مجموعه قوانینی است که بر هزینه شرکت‌ها تأثیر دارد. مانند هزینه مجوزها، تشریفات اداری، مالیات، هزینه‌های نیروی کار و غیره (Unido, 2008). در تعریفی دیگر محیط کسب و کار مجموعه‌ای از سیاست‌ها، شرایط حقوقی، نهادی و قانونی حاکم بر فعالیت‌های کسب و کار بیان شده است. (ODCED, 2008). در واقع محیط کسب و کار شامل زیر ساخت‌های اقتصادی، میزان سلامت سیستم اداری، امنیت اجتماعی، ثبات در سیاست‌های اقتصادی، قوانین و مقررات، کیفیت نظام قضائی و غیره است که بر عملکرد شرکت‌ها تأثیر مستقیم دارند، ولی تغییر دادن آنها فراتر از اختیارات و قدرت مدیران شرکت‌ها و کسب و کارها است (اتاق بازرگانی، ۱۳۸۸).

در یک محیط نامساعد کسب و کار، شرکت‌های کوچک و کارآفرینان بیش

از شرکت‌های بزرگ آسیب می‌بینند. در چنین شرایطی، بانک‌ها تمایل دارند منابع مالی خود را در اختیار شرکت‌های بزرگ و نه شرکت‌های کوچک و یا کارآفرینان قرار دهند. در حالی که شرکت‌های بزرگ می‌توانند با تاثیرگذاری و ارتباط مستقیم با سیاست‌گذاران، پرداخت‌های غیرقانونی، هزینه‌های تبلیغاتی و سایر ابزارهای مؤثر بر افکار عمومی محیط کسب و کار را تا حدودی برای خود هموار سازند، صاحبان شرکت‌های کوچک منابع محدودی برای پرداخت‌های غیرقانونی دارند و معمولاً فاقد روابط مؤثر با سیاست‌گذاران هستند (میدری و قودجانی، ۱۳۸۷).

با توجه به اهمیت محیط کسب و کار در توسعه کارآفرینی و شرکت‌های کوچک، به کارگیری الگوهایی در جهت ارزیابی و سنجش محیط کسب و کار لازم است. به منظور سنجش محیط کسب و کار، بایستی به سطح تحلیل و تمایز بین محیط عملیاتی یا نزدیک^۱ و یا خرد و محیط عمومی یا زمینه‌ای^۲ و یا کلان توجه داشت. محیط عملیاتی شامل رقبا، مشتریان و تامین کنندگان مواد اولیه است. محیط عمومی یا زمینه‌ای شامل عوامل کلان اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، قانونی و فن‌آورانه است که توسعه شرکت‌ها در سطوح محلی، ملی و حتی فراملیتی را تحت تاثیر قرار می‌دهد. اگر هدف بررسی در سطح خرد و یا صنعت باشد، بایستی تاکید بر مدل‌های سطح خرد مانند مدل نیروهای پنج‌گانه رقابتی پورتر^۳، تجزیه و تحلیل سوات^۴ و غیره باشد. اگر هدف بررسی محیط عمومی یا زمینه‌ای باشد، بایستی از مدل‌ها یا الگوهای سطح کلان استفاده کرد (Worthington and Britton, 2006). هدف این پژوهش، بررسی محیط عمومی و یا کلان می‌باشد، بنابراین از الگوهای سطح کلان استفاده شده است.

الگوی ارزیابی محیط کسب و کار بانک جهانی

این نهاد بین‌المللی به منظور بررسی سهولت کسب و کار^۵، کشورهای مختلف

1- Immediate or Operational Environment
2- General or Contextual Environment
3- Porter's Five-Forces Model of Competition
4- SWOT (or TOWS) Analysis
5- Doing Business

را به صورت مقایسه ای بررسی می کند و با استفاده از تجارب کشورهای، راه کارهایی برای بهبود محیط کسب و کار ارائه می دهد. این الگو دربرگیرنده ۱۰ شاخص است و بیشتر بر محیط قانونی کسب و کار^۱ تأکید دارد. این شاخص ها عبارتند از: (۱) ثبت شرکت یا شروع کسب و کار^۲، (۲) اخذ مجوزهای لازم^۳، (۳) استخدام و اخراج کارکنان^۴، (۴) ثبت دارایی ها^۵، (۵) اخذ تسهیلات و اعتبارات^۶، (۶) حمایت از سرمایه گذاران^۷، (۷) پرداخت مالیات^۸، (۸) تجارت خارجی^۹، (۹) کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادها^{۱۰}، (۱۰) اعلام ورشکستگی و بخشیدن به کسب و کار^{۱۱} (World Bank, 2009).

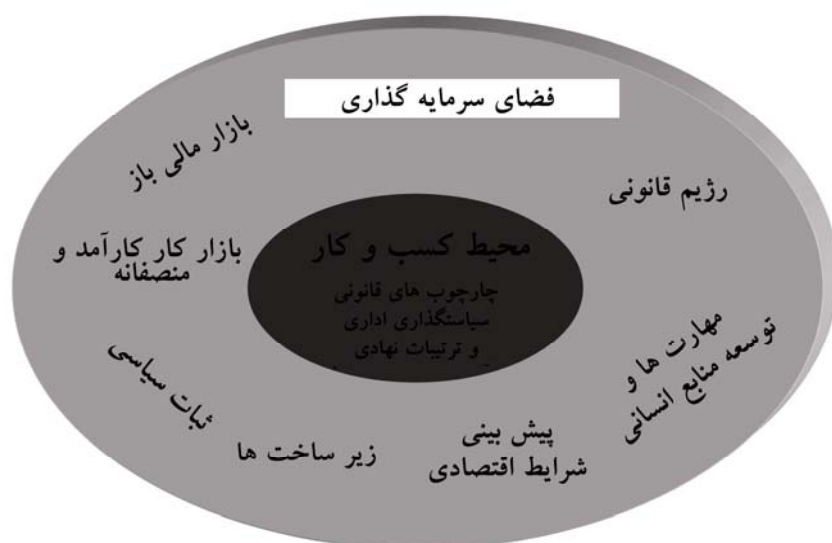
مبنای اندازه گیری و مقایسه محیط کسب و کار هر کشور با سایر کشورها، سهولت اجرای ده فعالیت یاد شده است. رتبه هر کشور بر حسب زمان، هزینه و مراحل انجام هر یک از فعالیت های ده گانه (اندازه گیری هزینه های اداری و زمان سنجی مراحل انجام کار) مشخص می شود. هر قدر سرعت انجام یک فعالیت بیشتر و تعداد مراحل اداری و هزینه ای آن کمتر باشد، محیط کسب و کار آن کشور مناسب تر و رتبه آن در مقایسه با سایر کشورها بهتر است.

الگوی ODCE

بر اساس این الگو بهبود محیط کسب و کار زیر مجموعه ای از فضای سرمایه گذاری بوده و در جهت سه هدف (۱) کاهش هزینه ها، افزایش سودآوری و سهم بازار (۲) کاهش ریسک ناشی از تغییرات قوانین (۳) افزایش رقابت در جهت افزایش کارایی و نوآوری است. بهبود محیط کسب و کار می تواند در سطوح ملی، منطقه ای و بخشی^{۱۲} باشد. هم چنین به منظور بهبود محیط

1- Regulatory Environment for Business
2- Starting a business
3- Dealing with construction permits
4- Employing workers
5- Registering property
6- Getting credit
7- Protecting investors
8- Paying taxes
9- Trading across borders
10- Enforcing contracts
11- Closing a business
12- National, Regional and Sectoral

کسب و کار بایستی به موارد زیر توجه داشت. ساده سازی رویه‌های واگذاری حق امتیاز^۱، بهبود رویه‌های ثبت و مراحل اداری^۲، بهبود سیستم مالیات، دسترسی به منابع مالی، قوانین کار، بهبود کیفیت حکمرانی قانونی^۳، ساده سازی و سرعت بخشی به رویه‌های قضایی تجاری، توسعه گفتمان بخش دولتی و خصوصی^۴ و بهبود دسترسی به اطلاعات بازار. در شکل ۲ می‌توان این عناصر این الگو را مشاهده کرد (ODCED,2008)

شکل ۲. الگوی محیط کسب و کار ODCEd

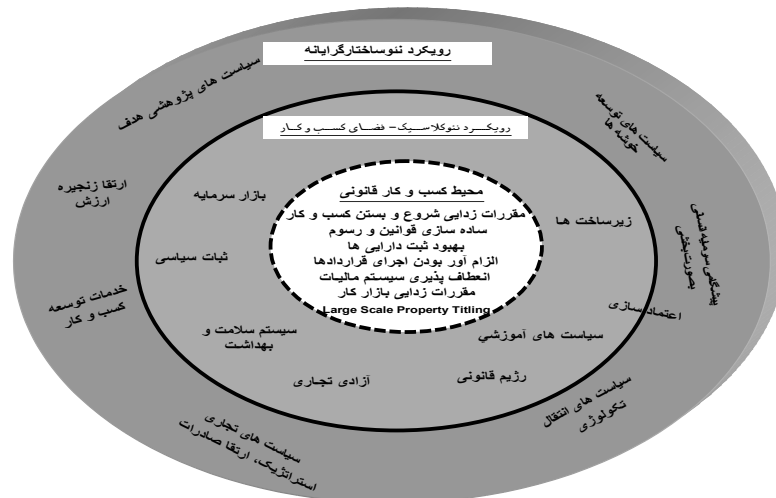
منبع: (ODCED,2008)

الگوی یونیدو

این سازمان به محیط کسب و کار با رویکردی جامع نگرینده و بهبود (یا توانمندسازی محیط کسب و کار) را در برگیرنده سه لایه می‌داند. در این الگو لایه مرکزی، محیط کسب و کار قانونی^۵ است که در برگیرنده قوانینی است که

1- Licensing Procedure
2- Register and Administration
3- Regulatory governance
4- Public-Private Dialogue
5- regulatory business environment

منجر به افزایش هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم شرکت‌ها می‌شود. مانند هزینه‌های نیروی کار، تأسیس و انحلال شرکت، مالیات و غیره. این لایه در گزارش سهولت کسب و کار بانک جهانی کاملاً مشهود است. لایه میانی و یا دوم دربرگیرنده رویکرد نئوکلاسیک و یا فضای سرمایه گذاری^۱ است که علاوه بر عناصر محیط قانونی شامل کیفیت زیرساخت‌ها، رژیم قانونی، ثبات سیاسی، بازارهای مالی، آموزش و غیره نیز می‌باشد و می‌تواند به رشد، افزایش بهره‌وری و توسعه مشاغل شرکت‌ها کمک کند. لایه سوم و یا بیرونی رویکرد نئوساختارگرایانه^۲ را شامل می‌شود. دو لایه قبلی به میزان زیادی وابسته به نقش دولت هستند ولی در این لایه نقش بخش خصوصی پررنگ تر می‌باشد و هدف ایجاد مزیت رقابتی دانش محور^۳ می‌باشد و مواردی مانند توسعه خوشه‌ها، ارتقای زنجیره ارزش^۴، سیاست گذاری انتقال فن آوری^۵ و غیره را شامل می‌شود. شکل ۳ لایه‌های سه گانه این الگو را نشان می‌دهد (Unido,2008).

شکل ۳. الگوی محیط کسب و کار یونیدو

منبع: (Unido,2008)

- 1- NEOCLASSICAL APPROACH Investment Climate
- 2-The neo-structuralist approach
- 3- knowledge-based competitive advantages
- 4- Value chain promotion
- 5- Technology transfer policies

الگوی رقابت پذیری جهانی مجمع جهانی اقتصاد^۱

هدف مجمع از ارائه این نوع گزارش‌ها، ارائه ابزارهای الگوبرداری برای رهبران کسب و کار و سیاست‌گذاران کشورها به منظور مقایسه سیاست‌های کلان کشورها، شناسایی و رفع موانع رقابتی است. این گزارش به صورت سالانه منتشر می‌شود. این الگو دربرگیرنده سه بعد با ۱۲ رکن به شرح زیر است. بعد اول) عوامل پایه‌ای شامل نهادها، زیر ساخت‌ها، ثبات شاخص‌های کلان اقتصادی، بهداشت و آموزش‌های مقدماتی. بعد دوم) عوامل توانمندساز شامل تحصیلات دانشگاهی و آموزش کارکنان، کارایی بازار محصولات، کارایی بازار کار، پیشرفتگی بازار مالی، آمادگی فن‌آورانه، اندازه بازار. بعد سوم) عوامل نوآوری شامل پیشرفتگی کسب و کار و نوآوری (World Economic Forum, 2009). در سال ۲۰۱۰، ایران از میان ۱۳۹ کشور رتبه ۶۹ را کسب کرده است (World Economic Forum, 2010).

الگوی تصویر محیط کسب و کار^۲

این الگو تلاش دارد تا تصویری فوری و سریع از نتایج سیاست‌های کلان و محیط کسب و کار کشورها ارائه کند و بخش‌های اولویت‌دار را برای اصلاح شناسایی کند. ابعاد هشت‌گانه این الگو بر اساس سایر گزارش‌های بین‌المللی محاسبه می‌شود. عناصر این الگو عبارتند از: شاخص آزادی اقتصادی^۳، رتبه ریسک سیاسی^۴، رتبه اعتبار کشور برای سرمایه‌گذاری^۵، شاخص محیط کسب و کار^۶، رتبه کیفیت محیط کسب و کار^۷، شاخص کنترل فساد و کیفیت ناظر^۸، رتبه سهولت کسب و کار بانک جهانی^۹. نتایج رتبه‌بندی این الگو نشان می‌دهد که ایران دارای وضعیت نامناسب نسبت به متوسط منطقه و نیز کشورهای هم‌طبقه درآمندی در سال‌های اخیر است. (Business Environment Snapshot, 2009).

1- World Economic Forum's Annual Global Competitiveness Reports
2- Business Environment Snapshot
3- Economic Freedom Index
4- Political Risk Rating
5- Institutional Investor Country Risk Ratings
6- Business Environment Rating
7- Quality of National Business Environment
8- Control of Corruption and Regulatory Quality
9- Doing Business Ranking

شاخص آزادی اقتصادی جهان^۱

این گزارش به صورت سالانه منتشر می‌شود. در این الگو، آزادی اقتصادی به مفهوم میزان آزادی در تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات است و در برگیرنده ۵ بعد: اندازه دولت^۲ (مصارف و هزینه های دولتی، تعداد شرکت‌های دولتی و غیره)، ساختارهای قانونی و رعایت حقوق مالکیت^۳ (استقلال قضایی، تضمین حقوق مالکیت معنوی و الزام آور بودن قراردادها)، دسترسی به پول سالم^۴ (رشد پولی، تغییرات نرخ تورم و غیره) تجارت آزاد بین‌المللی^۵ (مالیات تجارت بین‌المللی، موانع تجاری، نرخ مبادلات در بازار سیاه) و قوانین مرتبط با اعتبارات، تجارت و کار^۶ (قوانین بازارهای اعتباری مانند مالکیت بانک‌ها، قوانین بازار کار مثل حداقل و حداکثر حقوق و دستمزد و قوانین تجارت مانند الزامات اداری و غیره). لازم به ذکر است بر اساس این الگو ایران در سال ۲۰۰۷ در بین ۱۴۱ کشور دارای رتبه ۱۱۲ شده است (Gwartney, etal, 2009).

شاخص آزادی اقتصادی^۷

این الگو دارای ۵۰ شاخص در قالب ۱۰ بعد است. ابعاد ۱۰ گانه عبارتند از: درجه آزادی شروع کسب و کار^۸، آزادی تجارت (تعرفه‌ها)^۹، درجه آزادی مالیاتی^{۱۰}، هزینه های دولتی^{۱۱}، درجه آزادی پولی^{۱۲}، درجه آزادی سرمایه‌گذاری^{۱۳}، درجه آزادی سیستم مالی^{۱۴}، حقوق مالکیت^{۱۵}، میزان سلامت و نبود فساد^{۱۶} و درجه آزادی بازار کار^{۱۷}. این چارچوب هر ساله به وسیله بنیاد

- 1- Economic Freedom of the World
- 2- Size of Government
- 3- Legal Structure and Security of Property Rights
- 4- Access to Sound Money
- 5- Freedom to Trade Internationally
- 6- Regulation of Credit, Labor, and Business
- 7- Index of Economic Freedom
- 8- Business Freedom
- 9- Trade Freedom
- 10- Fiscal Freedom
- 11- Government Spending
- 12- Monetary Freedom
- 13- Investment Freedom
- 14- Financial Freedom
- 15- Property Rights
- 16- Freedom from Corruption
- 17- Labor Freedom

هریٹیج^۱ منتشر می شود. براساس این الگو در سال ۲۰۱۰ رتبه ایران ۱۶۸ از بین ۱۷۹ کشور محاسبه شده است (Terry & Holmes, 2010).

روش پژوهش

این پژوهش با هدف بررسی دیدگاه کارشناسان داخلی در زمینه وضعیت موجود محیط کسب و کار به عنوان یک پیش نیاز توسعه کارآفرینی بر اساس شاخص های ۱۰ گانه سهولت کسب و کار بانک جهانی انجام شده است. بانک جهانی هر ساله گزارشی در زمینه رتبه سهولت کسب و کار کشورها منتشر می کند. رتبه ایران در این گزارش چندان مناسب نیست و بیشتر بیان گر بازدارندگی محیط کسب و کار ایران است. با توجه به این که این گزارش از منظر فراملی و خارج از مرزهای ملی تهیه می شود، ارزیابی محیط کسب و کار درون کشور با استفاده از همان ابزار و به وسیله کارشناسان و خبرگان داخلی لازم و جالب به نظر می رسد. لازم به ذکر است علت انتخاب این الگو به عنوان مدل مبنای (۱) اعتبار بین المللی بانک جهانی، (۲) آشنایی نسبی مراجع اجرایی و دانشگاهی داخلی با این الگو (۳) حساسیت نسبت به نتایج سالانه آن در ایران می باشد.

این پژوهش به دلیل بررسی وضعیت موجود، کاربردی و از نوع توصیفی - پیمایشی است. مدل مفهومی پژوهش با بومی سازی شاخص های ده گانه سهولت کسب و کار بانک جهانی طراحی گردید. ابزار مورد استفاده برای گردآوری اطلاعات پرسشنامه ای با مقیاس ۵ گزینه ای لیکرت (خیلی کم تا خیلی زیاد) می باشد که شاخص های مطرح در ضمیمه آمده است. جامعه آماری این پژوهش کارشناسان و خبرگان بخش صنعت (شامل محققان، نوآوران و کارشناسان سازمان پژوهش های علمی و صنعتی ایران، کارشناسان اقتصادی وزارت صنایع و خبرگان کارآفرینی) می باشند که در حوزه های مرتبط با کارآفرینی و شرکت های کوچک و متوسط فعالیت داشته اند. حجم نمونه

پژوهش ۹۶ نفر محاسبه گردید که پس از توزیع پرسشنامه‌ها تعداد ۱۰۱ پرسشنامه دریافت گردید. لازم به ذکر است، آلفای کرونباخ پرسشنامه ۰.۹۰٪ محاسبه گردید که بیانگر پایایی پرسشنامه است.

یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های جمعیت شناختی پژوهش

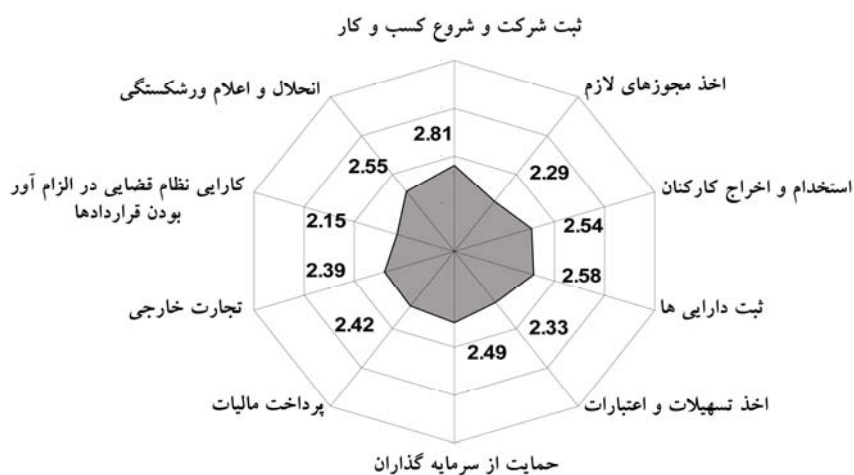
جدول زیر توزیع فراوانی ۱۰۱ پرسشنامه پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۱. توزیع فراوانی متغیرهای جمعیت شناختی

تحصیلات			نمونه		
دکتری	کارشناسی ارشد	کارشناسی	خبرگان کارآفرینی	کارشناسان اقتصادی	محققان و نوآوران
۲۳٪	۴۲٪	۳۶٪	۳۲٪	۳۳٪	۳۵٪

میانگین شاخص‌های ده‌گانه محیط کسب و کار

همان‌طور که در نمودار یک مشاهده می‌شود همه ابعاد محیط کسب و کار کشور از نظر پاسخ‌گویان دارای میانگین کمتر از ۳ هستند و ابعاد ثبت شرکت و شروع کسب و کار و کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادها به ترتیب دارای بیشترین و کمترین میانگین هستند.

نمودار ۱. مقایسه میانگین شاخص های ده گانه کسب و کار

نتایج آزمون t یک نمونه‌ای

به منظور پاسخ به سؤال اول پژوهش (ارزیابی پیش برنده بودن شاخص های ده گانه محیط کسب و کار بانک جهانی از دیدگاه کارشناسان داخلی)، از آزمون t یک نمونه ای با نقطه برش ۳ استفاده شد. فرضیات و نحوه تصمیم گیری این آزمون به شرح زیر است:

- فرض H_0 به معنای آن است که میانگین شاخص مورد بررسی با ۳ برابر است.
- فرض H_1 به معنای آن است که میانگین شاخص مورد بررسی با ۳ برابر نیست.

در سطح اطمینان ۹۵٪ در صورتی که سطح معناداری بزرگتر از میزان خطا (۰،۰۵) باشد، H_0 پذیرفته می شود، در صورتیکه سطح معناداری کوچکتر از میزان خطا است H_0 رد و H_1 پذیرفته می شود. با توجه به اینکه این آزمون به صورت دو دامنه است. به منظور اظهار نظر بهتر در خصوص مناسب بودن شاخص های ده گانه محیط کسب و کار بر اساس مقادیر حد بالا و حد پایین تفاوت $(\mu_1 - \mu_2)$ در سطح اطمینان ۹۵٪ می توان گفت:

- هر گاه حد پایین و بالا هر دو مثبت باشند، میانگین شاخص مورد بررسی از

- مقدار آزمون (عدد ۳) بزرگتر است، به بیان دیگر شاخص مورد بررسی در سطح مساعدی قرار دارد.
- هر گاه حد پایین و بالا هر دو منفی باشند، میانگین شاخص مورد بررسی از مقدار آزمون (عدد ۳) کوچکتر است. به بیان دیگر شاخص مورد بررسی در سطح نامساعدی قرار دارد.
 - هر گاه حد پایین منفی و حد بالا مثبت باشد، میانگین شاخص با مقدار آزمون (عدد ۳) تفاوت معنادار ندارد، و در حد متوسط است.
- جدول ۲. نتایج آزمون t یک نمونه ای

متغیر	T	سطح معنادار	میزان خطا	نتیجه آزمون	تخمین فاصله ای اختلاف ($\mu_1 - \mu_2$) در سطح ۹۵٪	
					حد بالا	حد پایین
۱	-۲.۵۴	۰.۰۰۱	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۳۵	۰.۰۴-
۲	-۹.۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۸۶	-۰.۵۵-
۳	-۵.۸۹	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۶۱	۰.۳۰-
۴	-۵.۲۳	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۵۸	۰.۲۶-
۵	-۸.۸۴	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۸۲	۰.۵۲-
۶	-۶.۰۲	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۶۷	۰.۳۴-
۷	-۷.۴۰	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۷۴	۰.۴۳-
۸	-۸.۴۴	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۷۵	-۰.۴۶-
۹	۹.۷۸-	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۱.۰۳	۰.۶۸-
۱۰	۶.۱۰-	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۶۰	-۰.۳۰-
سهولت کسب و کار(کل)	-۱۲.۲۸	۰.۰۰۰	۰.۰۵	رد H_0	-۰.۶۳	-۰.۴۶-

بر اساس نتایج جدول ۲، در سطح اطمینان ۹۵٪ در تمام آزمون‌ها سطح معنادار کوچکتر از میزان خطاست و H_0 رد می‌شود. همچنین با توجه به علامت حد پایین و بالای تفاوت ($\mu_1 - \mu_2$) که در همه آزمون‌ها منفی می‌باشند، می‌توان

نتیجه گیری کرد که میانگین همه شاخص‌های مورد بررسی از مقدار آزمون کوچک‌تر می‌باشد و ابعاد مورد بررسی در سطح مناسب قرار ندارند. بنابراین در سطح اطمینان ۹۵٪ می‌توان گفت:

شاخص‌های ده گانه سهولت کسب و کار شامل ثبت شرکت و شروع کسب و کار، اخذ مجوزهای لازم، استخدام و اخراج کارکنان، ثبت دارایی‌ها، اخذ تسهیلات و اعتبارات، حمایت از سرمایه گذاران، پرداخت مالیات، تجارت خارجی، کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادها و انحلال و اعلام ورشکستگی در سطح مناسب و یا پیش برنده قرار ندارند. در مجموع فضا و محیط کسب و کار در کشور به خوبی تسهیل نشده و در سطح مناسب و یا پیش برنده قرار ندارد.

آزمون تحلیل واریانس یک طرفه

به منظور پاسخگویی به سؤال دوم پژوهش (مقایسه و گروه بندی شاخص‌های ده گانه محیط کسب و کار بانک جهانی به لحاظ میانگین از دیدگاه کارشناسان داخلی) از این آزمون استفاده شده است.

جدول ۳. نتایج آزمون تحلیل واریانس یکطرفه

نتیجه آزمون	سطح معنادار	آماره F	H ₁	H ₀
رد H ₀	۰,۰۰۰	۵,۴۰	حداقل یک جفت از میانگین‌های شاخص‌های ده گانه محیط کسب و کار با هم تفاوت معنادار دارند.	میانگین شاخص‌های ده گانه محیط کسب و کار با هم تفاوت معنادار ندارند.

در سطح اطمینان ۹۵٪ با توجه به اینکه سطح معنادار کوچکتر از میزان خطا (۰,۰۵) است H₀ رد و H₁ پذیرفته می‌شود. یعنی حداقل یک جفت از میانگین‌های شاخص‌های ده گانه محیط کسب و کار با هم تفاوت معنادار دارند. به بیان دیگر شاخص‌های ده گانه محیط کسب و کار اهمیت (میانگین) یکسانی ندارند. هم چنین، نتایج آزمون مقایسه چندگانه توکی نشان داد که می‌توان در سطح اطمینان

۹۵٪ شاخص های ده گانه محیط کسب و کار را در سه گروه به لحاظ اهمیت میانگین دسته بندی کرد. این گروه ها به ترتیب اهمیت عبارتند از: گروه اول) دارای بیشترین میانگین و شامل سه شاخص ثبت شرکت و شروع کسب و کار، ثبت دارایی ها و انحلال و اعلام ورشکستگی. گروه دوم) شامل ۶ شاخص استخدام و اخراج کارکنان، حمایت از سرمایه گذاران، پرداخت مالیات، تجارت خارجی، اخذ تسهیلات و اعتبارات و اخذ مجوزهای لازم. گروه سوم) دارای کمترین میانگین و شامل شاخص کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادها.

مقایسه نتایج پژوهش و نتایج ارزیابی بانک جهانی

به منظور پاسخگویی به سؤال سوم پژوهش (مقایسه سازگاری نتایج این پژوهش با نتایج ارزیابی شاخص های ده گانه محیط کسب و کار بانک جهانی) مقایسه های زیر انجام شده است.

مرحله ۱) از رتبه ایران در مقایسه با ۱۸۳ کشور در ده شاخص کسب و کار در سال ۲۰۱۰ استفاده شد. در صورتی که رتبه ایران در مقایسه با ۱۸۳ کشور به صورت تقریبی خوب باشد، وضعیت شاخص مناسب و اگر رتبه ایران بد باشد، وضعیت نامناسب و اگر در محدوده ۹۰ باشد، وضعیت ایران متوسط است.

مرحله ۲) دیدگاه کارشناسان داخلی نیز بر مبنای میانگین نمونه و نتیجه آزمون t یک نمونه ای در وضعیت های نامناسب، متوسط و مناسب ارزیابی شد.

مرحله ۳) نتایج مرحله اول و دوم با یکدیگر مقایسه شد. به بیان دیگر، نتیجه مقایسه رتبه ایران با ۱۸۳ کشور با دیدگاه کارشناسان داخلی مقایسه شد. نتیجه این مقایسه به صورت تشابه و یا افتراق نتایج می باشد.

جدول ۴. مقایسه نتایج پژوهش و نتایج ارزیابی بانک جهانی

مرحله سوم: مقایسه نتایج بانک جهانی و کارشناسان	مرحله دوم: دیدگاه کارشناسان داخلی		مرحله اول: گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۱۰		ابعاد	
	نتیجه آزمون t	میانگین	مقایسه رتبه ایران	رتبه ایران		
افتراق نتایج	نامناسب	۲.۸۱	مناسب	۴۸	ثبت شرکت و شروع کسب و کار	
تشابه نتایج	نامناسب	۲.۲۹	نامناسب	۱۴۱	اخذ مجوزهای لازم	
تشابه نتایج	نامناسب	۲.۵۴	نامناسب	۱۳۷	استخدام و اخراج کارکنان	
تشابه نتایج	نامناسب	۲.۵۸	نامناسب	۱۵۳	ثبت دارایی ها	
تشابه نتایج	نامناسب	۲.۳۳	متوسط	۱۱۳	اخذ تسهیلات و اعتبارات	
تشابه نتایج	نامناسب	۲.۴۹	نامناسب	۱۶۵	حمایت از سرمایه گذاران	
افتراق نتایج	نامناسب	۲.۴۲	گرایش به متوسط	۱۱۷	پرداخت مالیات	
تشابه نتایج	نامناسب	۲.۳۹	نامناسب	۱۳۴	تجارت خارجی	
افتراق زیاد نتایج	نامناسب	۲.۱۵	مناسب	۵۳	کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادها	
افتراق نتایج	نامناسب	۲.۵۵	گرایش به متوسط	۱۰۹	انحلال و اعلام ورشکستگی	
تشابه نتایج	نامناسب	۲.۴۶	نامناسب	۱۳۷	سهولت کسب و کار	
تشابه کلی نتایج این پژوهش با این شاخص			رتبه ۱۱۲ بین ۱۴۱ کشور		شاخص آزادی اقتصادی جهان در سال ۲۰۰۷	
تشابه کلی نتایج این پژوهش با این شاخص			رتبه ۱۶۸ در میان ۱۷۹			شاخص آزادی اقتصادی در سال ۲۰۱۰
تشابه کلی نتایج این پژوهش با این الگو			وضعیت نامناسب نسبت به منطقه			تصویر محیط کسب و کار

همان طور که نتایج جدول ۴ نشان می دهد در بیشتر موارد نتایج این پژوهش با نتایج بانک جهانی سازگاری و تشابه دارد. ولی در مورد شاخص های افتراق نتایج، پرداخت مالیات، انحلال و اعلام ورشکستگی و کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادها افتراق نتایج مشاهده می شود. به بیان دیگر کارشناسان

داخلی به صورت تقریبی ارزیابی بانک جهانی از نامساعد بودن محیط کسب و کار ایران را تأیید نموده‌اند. البته نتیجه کلی این پژوهش با نتایج سایر گزارش‌های بین‌المللی نیز مشابه است.

نتایج تحلیل عاملی اکتشافی

به منظور بررسی ساختار عاملی و کاهش حجم متغیرها و تشکیل ساختار جدیدی از داده‌ها از تحلیل عاملی اکتشافی با روش اجزای اصلی با استفاده از قاعده وریمکس استفاده شده است. جدول ۵ نشان می‌دهد که آماره KMO بزرگتر از ۰.۷ و سطح معناداری آزمون بارتلت کمتر از ۰.۰۵ است. لذا می‌توان گفت که داده‌ها برای اجرای تحلیل عاملی مناسب هستند. جدول واریانس کل با روش اجزای اصلی نشان داد که ۹ عامل دارای ارزش ویژه بزرگتر از یک هستند. قبل از تحلیل عاملی تعداد شاخص‌ها ۱۰ عامل بود که بعد از تحلیل عاملی به ۹ عامل کاهش یافت. جدول ۵ نشان دهنده عوامل نه‌گانه احصا شده و نام‌گذاری آنها است. لازم به ذکر است که ساختار عاملی ۷۲٪ تغییرات را تبیین می‌کند. همان‌طور که جدول ۵ نشان می‌دهد، ساختار عاملی جدید به میزان زیادی با چارچوب شاخص‌های ده‌گانه محیط کسب و کار شباهت دارد و فقط عامل ۸ کاملاً جدید است.

جدول ۵. عوامل احصا شده و آماره های تحلیل عاملی

نتیجه: قابل قبول		سطح معنادار آزمون بارتلت = ۰,۰۰۰		کای دو = ۱۶۶۸,۱۵			آماره KMO = ۰,۸۳		آزمون مجاز بودن تحلیل عاملی
نام عامل احصا شده	(۱) کارایی نظام قضایی	(۲) حمایت از سرمایه گذاران	(۳) ثبیت دارایی	(۴) استخدام نیروی انسانی	(۵) ثبیت شرکت	(۶) انحلال و ورشکستگی	(۷) نظام مالیاتی	(۸) عوامل هزینه ای کسب و کار (هزینه های صادرات و واردات، دارایی، مجوز)	(۹) اخذ مجوزهای لازم
ارزش ویژه	۸۰۱	۳۰۰	۲۶۸	۱۸۱	۱۶۵	۱۰۳	۱۴۱	۱۳۱	۱۰۴
درصد واریانس	۲۵,۰۴	۱۰,۹۵	۸,۳۹	۵,۶۷	۵,۱۴	۴,۷۹	۴,۴۲	۴,۱۰	۳,۲۴
درصد اشتراک	۲۵,۰۴	۳۵,۹۹	۴۴,۳۷	۵۰,۰۵	۵۵,۱۹	۵۹,۹۸	۶۴,۳۹	۶۸,۴۹	۷۱,۷۳

نتیجه گیری و پیشنهادها

امروزه سنجش محیط کسب و کار از موضوعات مورد توجه در حوزه مدیریت و اقتصاد می باشد و هر ساله گزارش های بین المللی متعددی در زمینه ارزیابی محیط کسب و کار کشورها منتشر می شود. بررسی ها نشان می دهد که محیط کسب و کار به عنوان یک پیش نیاز بر توسعه کار آفرینی تأثیر دارد. بنابراین، یکی از روش های مهم حمایت از کار آفرینان بهبود شرایط کسب و کار است. یعنی قوانین و مقررات کسب و کار شامل قوانین نیروی کار، مالیات، تجارت و وام را بایستی شفاف تر، ساده تر و با ثبات تر ساخت تا بستر لازم برای ظهور کار آفرینان بالقوه فراهم شود. یکی از گزارش های معتبر در این زمینه به وسیله بانک جهانی حاوی ۱۰ شاخص کسب و کار سالانه منتشر می شود. که در سال ۲۰۱۰ رتبه ایران ۱۳۷ از بین ۱۸۳ کشور و در سال ۲۰۰۹ رتبه ایران از بین ۱۸۱ کشور ۱۴۲ است (World Bank, 2009 & 2010). این پژوهش با هدف بررسی محیط کسب و کار ایران، به عنوان یک پیش نیاز توسعه کار آفرینی بر اساس شاخص های ده گانه سهولت کسب و کار بانک جهانی از دیدگاه داخلی انجام شده است.

نتایج آزمون t یک نمونه ای نشان داد که شاخص های ده گانه محیط کسب و کار از دیدگاه کارشناسان داخلی در مساعد نمی باشند و به خوبی در کشور تسهیل نشده اند. آزمون تحلیل واریانس یکطرفه نشان داد که شاخص های ده گانه محیط کسب و کار اهمیت یکسانی ندارند و می توان شاخص های ده گانه محیط کسب و کار را در سه گروه به لحاظ اهمیت میانگین آن دسته بندی کرد. مقایسه نتایج پژوهش و نتایج ارزیابی بانک جهانی با هدف مقایسه سازگاری تقریبی نتایج این پژوهش با نتایج ارزیابی شاخص های ده گانه محیط کسب و کار بانک جهانی نشان داد که در بیشتر موارد نتایج این پژوهش با نتایج بانک جهانی سازگاری و تشابه دارد. به بیان دیگر کارشناسان داخلی، ارزیابی بانک جهانی از نامساعد بودن محیط کسب و کار ایران را تأیید نموده اند و فقط در مورد چهار شاخص افتراق نتایج مشاهده می شود. در گزارش سال ۲۰۱۰ بانک جهانی، ثبت

شرکت و شروع کسب و کار مناسب، پرداخت مالیات و انحلال و اعلام ورشکستگی گرایش به متوسط، و کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادهای ایران مناسب ارزیابی شده است. در حالی که از دید کارشناسان داخلی این شاخص‌ها را نامناسب ارزیابی شده است. این افتراق در مورد کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادهای بسیار بیشتر است. در واقع کارشناسان داخلی کارایی نظام قضایی در الزام آور بودن قراردادهای را بسیار نامطلوب (با پایین‌ترین میانگین) ارزیابی نموده‌اند. البته مرکز پژوهش‌های مجلس علت این موضوع را اینگونه بیان می‌کند که "از نظر قضایی رتبه ایران، رتبه قابل قبولی است و نسبت به کشورهای منطقه مراحل قضایی کمتر و هزینه پایین‌تری دارد. ولی در ایران چند نفر را می‌توان یافت که از نظام قضایی راضی باشند و یا در صورت اختلاف قراردادی حاضر باشند به رضایت به دادگاه مراجعه کنند" (نصیری اقدم، ۱۳۸۸). نتایج تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد که شاخص‌های ده‌گانه بانک جهانی را می‌توان در ۹ عامل معنادار خلاصه کرد. لازم به ذکر است که ۸ عامل همان شاخص‌های قبلی و فقط یک عامل جدید (عامل هشتم عوامل هزینه‌ای کسب و کار) می‌باشد. تأیید نسبی شاخص‌های قبلی بیانگر اعتبار بالای الگوی بانک جهانی می‌باشد. این عامل‌ها به ترتیب اهمیت عبارتند از: کارایی نظام قضایی، حمایت از حقوق سرمایه‌گذاران، ثبت دارایی‌ها، استخدام نیروی انسانی، ثبت شرکت، انحلال و ورشکستگی، نظام مالیاتی، عوامل هزینه‌ای کسب و کار (هزینه‌های صادرات و واردات، دارایی، مجوز) و اخذ مجوزهای لازم.

در مجموع می‌توان نتیجه‌گیری کرد که محیط کسب و کار کشور هم از نظر مراجع معتبر بین‌المللی (بانک جهانی) و همچنین کارشناسان داخلی نامساعد و نامطلوب است. بنابراین، مجموعه سیاست‌گذاران در عرصه تولید و فن‌آوری بایستی هر چه سریع‌تر به صورت عمیق و همه‌جانبه نسبت به اصلاح سیاست‌ها و برنامه‌های بازدارنده اقدام نمایند و عوامل بهبود دهنده محیط کسب و کار را در جهت توسعه کارآفرینی و رشد شرکت‌های کوچک و متوسط را ارتقاء دهند.

بر این اساس، عمده‌ترین پیشنهادها برای تحقق این امر خطیر با توجه به نتایج این پژوهش عبارتند از:

الف - تعهد مدیران ارشد کشور در جهت بهبود فضای کسب و کار: یکی از نکات مهم در جهت بهبود محیط کسب و کار آن است که دولت‌ها و مسئولان کشور به سیاست‌های اقتصادی، سیاسی و قانونی دولت‌های قبل متعهد باشند. پایبندی به تعهدات دولت‌های قبل از تغییرات قوانین و رویه‌های اداری جلوگیری می‌کند و مدیران لایه‌های پایین تر را در دولت‌های گوناگون، ملزم به تلاش در جهت بهبود فضای کسب و کار می‌سازد. پای بندی به برنامه‌های توسعه اقتصادی و سند چشم انداز در این زمینه حائز اهمیت است.

ب - بهبود بسترهای قانونی: در زمینه قوانین و مقررات چند نکته حائز اهمیت است. اول این که، بسترسازی قانونی به مفهوم افزایش قوانین نیست، بلکه می‌تواند کاهش تشریفات اداری، مقررات زدایی و تصویب حداقل قوانین در موارد ضروری باشد. دوم این که، نکته مهم دیگر در زمینه قوانین، ثبات آن می‌باشد. یکی از مشکلات کشور ما، تغییرات ناگهانی قوانین است که منجر به افزایش عدم اطمینان و عدم تمایل بخش خصوصی و افراد نوآور برای اجرای ایده‌های جدید است. نکته سوم، در موضوع تصویب قوانین، اجرای کارآمد آنهاست. اجرای نامناسب قوانین می‌تواند منجر به کاهش اثربخشی گردد.

ج - بهبود دسترسی افراد به بازارها و منابع مالی مورد نیاز برای راه اندازی و رشد شرکت‌ها: در زمینه دسترسی مالی بایستی به چند نکته توجه داشت. اول این که پرداخت وام بایستی مبتنی بر اصل دسترسی عادلانه و برابر باشد تا رانت جویی و فساد در این زمینه کاهش یابد. دوم حصول اطمینان از این که بانک‌ها در قالب طرح‌های خاص کارآفرینان و شرکت‌های کوچک را در مقایسه با مشتریان معتبر و بزرگ در اولویت قرار دهند.

د- بهبود شرایط عمومی اقتصادی کشور: شامل کاهش نرخ تورم، ثبات اقتصادی و تلاش در جهت دخالت کمتر دولت در اقتصاد به عنوان مشکلات پایه‌ای کشور.

در پایان لازم به ذکر است که بهبود فضای کسب و کار در سیاست های کلان کشور در ماده ۳۷ و ۴۱ برنامه چهارم توسعه (سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۳) و در سیاست های کلی برنامه پنجم توسعه نیز مورد توجه قرار گرفته است. همچنین اقداماتی نیز در قوه قضائیه در این زمینه انجام شده است. این اقدامات و سیاست ها نشان می دهد لزوم بهبود فضای کسب و کار برای سیاست گذاران در ایران نیز شناخته شده است. بنابراین، شاید اظهار نظر در زمینه نتیجه این اقدامات هنوز زود هنگام باشد.

منابع و ماخذ

۱. اتاق بازرگانی صنایع و معادن تهران (۱۳۸۸) پروژه مطالعه و بررسی فضای کسب و کار و ارائه برنامه عمل جهت بهبود آن در ایران: مطالعه موردی سازمان تامین اجتماعی.
۲. میدری، احمد و قودجانی، اصلان (۱۳۸۷) سنجش و بهبود محیط کسب و کار، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تهران.
۳. سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور. (۱۳۸۳). برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، تهران: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
۴. نصیری اقدم، علی (۱۳۸۸) چارچوب طرح بهبود محیط کسب و کار و چگونگی اصلاحات، بولتن تخصصی اقتصاد ایران، مرکز پژوهش های مجلس.
5. **Business Environment Snapshots: Methodology Note** (2009), International Internationala Finance Corporation Washington, DC, PP.13-15
6. Donor Committee for Enterprise Development or ODCED, (2008) **Supporting Business Environment Reforms: Practical Guidance for Development Agencies**, pp.12-14, www. Business-Environment. org
7. Dyck, A (2000) Privatization and Corporate Governance: Principles, Evidence and Future Challenges, **Harvard Business School**, Boston., pp.42-46
8. Gwartney, James D. etal, (2009), **Economic Freedom of the World**, 2009 Annual Report, Economic Freedom Network, <http://www.freetheworld.com>
9. Klapper, L. (2006): **Entrepreneurship: How Much Does the Business Environment Matter?** ,Washington, D.C.: The World Bank Group Financial and Private Sector Development Vice Presidency (Viewpoint Note Number 313), pp.1-2
10. Porter, Michael E.(2009) **Competitiveness and the State of Entrepreneurship in Saudi Arabia**, pp.12-14, <http://www.isc.hbs.edu>
11. Roland C. & Porter(2000) **Microeconomic Competitiveness: Finding from Executive Survey**, World Economic Forum,
12. Terry, Miller & Holmes Kim R. (2010) **2010 Index of Economic Freedom**, The Heritage Foundation, pp.4&16
13. United Nations Industrial Development Organization or Unido (2008) **Creating an enabling environment for private sector development in sub-Saharan Africa**, Vienna, p.5 www.unido.org
14. World Bank (2009) **Doing Business 2009**, p.110, www.worldbank.org,
15. World Bank (2010) **Doing Business 2010**, www.worldbank.org, p.128
16. World Economic Forum (2009) **The Global Competitiveness Report 2009-2010**, Switzerland, PP.3-7
17. World Economic Forum (2010) **The Global Competitiveness Report 2010-2011**, Switzerland, PP.186-187
18. Worthington, Ian and Britton, Chris(2006) **The Business Environment**, Prentice Hall, Fifth edition, pp.500-508